

Varför har Sverige saknat en jordreform?

Mats Olsson
Ekonomisk-historiska institutionen
Lunds universitet
Mats.Olsson@ekh.lu.se

Idag regleras förhållandet mellan de som äger jord och de som brukar jord ägd av andra i moderna arrendekontrakt av civilrättslig karaktär. Så har det inte alltid varit. Sedan medeltiden och in i 1800-talet var förhållandet till största del reglerat i sedvänja och offentligrättsliga termer. Övergången till moderna kontraktsförhållanden återspeglas i princip i den förändrade benämningen på brukaren – från landbo eller åbo till arrendator. Men i Sverige, till skillnad från andra länder, ledde inte övergången till moderna upplåtelseformer till att de historiska äganderätternas legitimitet eller giltighet ifrågasattes. I den majoritet av Europas länder som haft historiska storgodssystem av betydelse har också jordreformer ägt rum. Undantagen är Sverige och England. Jordreformer har inneburit att jord har omfördelats till brukare eller jordlösa eller att dessa getts laglig rätt att friköpa jord. I denna artikel visas hur relationen mellan godsägare och bönder utvecklats sedan medeltiden. Jordreformer i andra europeiska länder redovisas och möjliga orsaker till avsaknaden av en svensk jordreform diskuteras.

Före 1683: Liknande villkor hos krona och adel

I Sverige etablerades under medeltiden ett feodalt jordägandesystem, som gavs ideologisk legitimitet under 1500- och 1600-talen i form av *dominium*-doktrinen.¹ Äganderätten indelades och graderades så att kung, kyrka och adel ansågs ha en överordnad äganderätt till all jord, *dominium directum*, medan bönderna hade en villkorad brukningsrätt *dominium utile*.² Detta gällde under 1600-talet även så kallade självägande bönder (skattebönder). Det faktum att dessa betalade skatt till kungen sågs som ett bevis för att de i själva verket inte ägde sin jord, det gjorde istället den som hade rätten till skatten eller jordrätten, i detta fall kungen. Därmed likställdes i praktiken skatt till staten med arrende till jordägaren. Före år 1900 kunde arrende och skatt inte ens urskiljas från varandra i jordeböcker eller andra

---

¹ I denna framställning används ordet feodal inte i dess politisk-statsrättsliga betydelse utan för att definiera ett historiskt produktionsförhållande mellan jordägare och bönder.

² Denna utveckling av den romerska rätten tillfördes under 1000-talet, för att motsvara det feodala Europas realitet. I den ursprungliga justinianska rätten från 500-talet hade äganderätten varit hel och odelbar.

kamerala handlingar. Denna sammanblandning av skatt och jordränta tjänade också som legitimitet för att kronan under 1600-talet kunde skänka, sälja eller förläna bort ”självägda” bönders gårdar till adeln – det spelade ju ingen roll vem som ägde skatten/jordräntan, staten eller godsägaren (Almquist, 1929, s. 129ff; Ekeberg, 1911, s. 2–9; Winberg 1985, s. 5–6; Olsson 2005, s. 17; Lundh och Olsson 2008).

Efter indragningen av delar av adelsgodset genom reduktionen 1683 återupprättades dock de självägande böndernas ställning, samtidigt som besittningsrätten för dem som brukade kronans jord förstärktes. Tills dess hade dessa kronans landbor i de flesta avseenden haft likartade villkor med adelns landbor. I det gamla svenska riket hade arrendetiden normalt varit sex år för bägge kategorierna, men den hade ofta slentrianmässigt förlängts och då skulle ny infästningsavgift (städja) betalas av landbon. På grund av klagomål på kronans fogdar om utpressning och bristande redovisning avskaffades i praktiken städjan på kronojord år 1603, och fastställdes istället till en årlig avgift per år (Bergström 1920, s. 40–42). Frälseböndernas arrenden kunde under 1700-talet också normalt förlängas, men här fanns inga garantier. I de delar av Sverige som erövrades genom Roskildefreden 1658 gällde dansk livstidsfästa för bägge kategorierna. Detta skulle visa sig var en realitet för kronans arrendatorer, men knappast för adelns.

Att göra sitt gods nyttigt

De danska livstidsarrendena hade dock en viktig inskränkning. Godsägaren hade rätt att ”göra sitt eget gods så nyttigt som han kan”. *Gods* kan ju både på danska och svenska ha minst två betydelser och när bestämmelsen utfärdades 1547 är det troligt att Christian III avsåg *handelsvaror*. Den danska adeln skaffade sig dock redan under samma sekel tolkningsföreträde för betydelsen *jordegendomar* (Ladewig Petersen 2001, s. 426–427). Men medan danska regenter sedan 1660, och i synnerhet från och med 1700-talets slut, framgångsrikt stoppat godsägarnas rätt att avhysa sina bönder, förblev de svenska godsägarnas dispositionsrätt över sina frälsebönders jord oinskränkt. I 1723 års svenska adelsprivilegier kopierades till och med den danska ordalydelsen från 1500-talet om rätten att göra sitt gods nyttigt, för säkerhets skull med förtydligandet att det gällde gods och egendom:

Elliest, som hwar och en Adelsman fritt står,
at göra sig sit gods och egendom så nyttig som han kan;

Så skola Wåra Embetsmän och Fogdar intet wara Adelen hinderlige,
ei heller befatta sig med frelseghodsens vidare...
(§25, Ridderskapets och adelns privilegier 1723).

Detta förtydligande kom att få en avgörande betydelse för maktrelationen mellan adel och frälsebönder i Sverige. I praktiken gled nu 1500- och 1600-talets *dominium*-doktriner över i närmast oinskränkt privat äganderätt. Nu fanns inga som helst begränsningar i jordägarens rätt att disponera sina frälsebönders gårdar och mark, förutom de som jordägaren själv skrivit in i eventuella skriftliga kontrakt. Bondens enda lagliga skydd var i praktiken bestämmelsen om *laga fardag* vilket innebar rätt att sitta kvar på gården till den 14 mars året efter uppsägningsbeskedet. I de tre länen runt huvudstaden – Södermanland, Uppland och Stockholms län – samt i Skåne blev konsekvensen att en stor del av frälsebönderna försvann, speciellt under 1800-talets lopp. I Skåne avhystes till exempel på detta vis ungefär varannan frälsebonde, och då skapades också de stora privatägda domänarealer som fortfarande dominerar delar av detta landskap. I typiska godssocknar som Öved, Bara, Svalöv och Skarhult ökade godsägarnas egendrift under 1800-talet från 10–15 till 60–70 procent av socknarnas åkerareal (Olsson 2008, s. 51).

Fideikommissen

Fideikommissinstitutet inrättades i Sverige på 1700-talet som ett sätt att kringgå arvslagstiftningen. Syftet är att större egendomar ska kunna överföras ograverade från generation till generation, nästan alltid genom manlig primogenitur, dvs. till äldste manlige arvinge på den äldsta manliga släktgrenen. I normalfallet blev alltså egendomsherrens äldste son fideikommissarie medan övriga söner, liksom alla döttrar, blev arvlösa.

Samtidigt innebär fideikommiss en inskränkning i äganderätten i så måtto att ingen del av egendomen får säljas eller pantsättas. Detta institut infördes i de flesta europeiska länder, men ansågs redan av samtiden strida mot allmän rättsuppfattning. De började därför avvecklas redan på 1790-talet i till exempel Frankrike och Italien. I Tyskland avvecklades fideikommissen helt under mellankrigstiden, i England 1925. I Finland var de helt avvecklade 1931 och i Danmark 1919.³ Efter att Skottland 2000 antagit lagen *The Abolition of Feudal Tenure* är Sverige det enda landet i Europa som tillåter att jordegendomar ägs av

fideikommiss. Visserligen beslutade riksdagen 1963 att de då levande fideikommissarierna skulle bli de sista (Lagen om avveckling av fideikommiss 1963). Men samtidigt öppnades för regeringsbeslut om dispens, vilket sedan dess utnyttjats i flera fall. Lagstiftningen gav också möjlighet att omvandla till så kallade fideikommissaktiebolag som i princip innehåller samma restriktioner mot avyttringar.

Två av de största skånska godsen och tillika största jordegendomarna i Sverige, Björnstorp-Svenstorp och Övedskloster, har under 2000-talet fått dispens för en ny generation fideikommissarier att tillträda. På samma sätt var flera av landets stora jordegendomar ännu 2009 levande fideikommiss eller fideikommissaktiebolag, till exempel Sjöö, Högestad, Stora Markie, Trollenäs, Trolle Ljungby, Boo och Gåsevadsholm.

Fideikommissen har haft stor betydelse för att behålla vissa adliga jordegendomar intakta. Framförallt har fideikommissen inneburit en effektiv blockering av möjligheten för arrendatorer att friköpa jord under de senaste 200 hundra åren.

Strävanden efter en jordreform i Sverige

Det starkaste synliga bondemotståndet mot godsägarna har hela tiden kommit från de bägge förra danska landskapen Skåne och Halland. Här var byarna stora och bönderna under en och samma herrgård var många, vilket skapade förutsättningar för gemensamt agerande.

Dessutom hade dagsverkssystemet allt sedan dansk tid varit oreglerat. Så länge herrgårdsproduktionen förblev stabil hade detta kanske inte någon avgörande betydelse på de flesta gods, men när godsdomänernas arbetskraftsbehov började öka från och med 1700-talets andra del ökade också pressen på frälsebönderna vilket skapade flera tillfällen till konflikter. Reglering eller avskaffande av dagsverkssystemet stod också i fokus för den så kallade frälsebonderörelsen i Skåne och Halland på 1770-talet och var ett viktigt inslag i det uppror i Skåne 1811 som börjat som en protest mot tvångsutskrivningar.

En grupp frälsebönder i Halland lyckades 1774–76 genom stämningar och överklaganden föra sin sak till högsta rättsliga instans. Deras avsikt var att uppnå kontraktsmässiga regleringar av arrendets storlek i form av dagsverken. De hävdade att godsägarna godtyckligt ökat deras

---

³ Segerstråle 1981, s. 7; om den europeiska utvecklingen, se även Blum 1978, s. 428–429.

börda genom att utkräva fler dagsverken. I rätten förnekade inte godsägarna att så skett utan försvarade sin rätt att göra just detta. De hänvisade till att böndernas dagsverken på frälsegods i Skåne och Halland var upp till godsherren att bestämma. Samtliga instanser dömde till godsägarnas fördel (Smedberg 1972). I den mån det fanns skrivna kontrakt definierades denna oreglerade dagsverksskyldighet i termer som ”fullt hoveri” eller ”arbete vid tillsägelse”.

Vid denna tidpunkt ställdes ännu inte äganderätsfrågorna i centrum, men det gjordes i det sista större skandinaviska bondeupproret, den Tullbergiska rörelsen 1867–1869. Frälsebönder och jordlösa hävdade att de skånska storgodsens arrendegårdar egentligen tillhörde kronan och att samma rätt till friköp av jorden skulle gälla som för krongodset. Kampen fördes bland annat genom rättsliga processer, dagsverksstrejker och husockupationer. Ingenstans nådde bönderna någon framgång i sakfrågan och flera av dem vräktes för deltagande i aktionerna (Olofsson 2008).

Under 1900-talet gjordes flera försök att genomdriva en svensk jordreform. Det kom dock aldrig längre än till den så kallade ensittarlagen 1918 som berörde hus och mindre torp. I den förutsattes att arrendatorn ägde på fastigheten stående byggnader vars värde motsvarade minst hälften av fastighetens totala värde (från 1920 en fjärdedel). Lagen har haft betydelse för husarrendatorer och vissa småbruk, men knappast för bönder. I stället kunde ensittarlagen användas i omvänd riktning, av jordägaren för att lösa in byggnader som tillhörde arrendatorn (*Nordisk familjebok* 1923, s. 603–604). De största framgångarna ur arrendatorsynpunkt under 1900-talet har varit regleringen (1907) och senare avskaffandet (1945) av dagsverken som arrendereform, samt det förstärkta besittningsskyddet och rätt till förköp i de fall jordägaren avsett att sälja arrendegården till någon annan.

Riksdagen tillsatte 1918 en jordkommission med uppgift att redovisa arrendeväsendets utformning och omfång och föreslå åtgärder. Kommissionen summerade att 1919 var mer än en fjärdedel av odlingsjorden i Sverige upplåten på arrende och i flera län en ännu större andel (se tabell 1). Kommissionen kunde också redovisa att en förvånande stor del av arrendena fortfarande var formulerade som och uttagna i form av dagsverken till jordägaren. Här avslöjades också flera exempel på brott mot 1907 års arrendelag vad gäller bestämmelsen mot oreglerad dagsverksplikt eller ojämnt uttag av dagsverken under året (SOU 1922: 48, s. 50–51).

Tabell 1. Andel av Sveriges åkerareal 1922 som var upplåten på arrende och medelstorlek på utarrenderade enheter.

	Andel (procent)	Medelstorlek (hektar åker)
Hela Sverige	27,6	10,8
Östergötland	44,6	13,5
Södermanland	44,2	14,0
Malmöhus län	36,3	23,1
Kristianstad län	22,5	12,5

Källa: SOU 1922: 48; SOU 1922: 48, D5, Sandberg, s. 8-9.

Kommissionen redovisade 1923 sina rekommendationer till Sveriges riksdag. Man föreslog införande av en friköpslag och upphävande av fideikommiss i fast egendom. Friköpslagen skulle utformas som en statligt kontrollerad lösningsrätt av arrendejordbruk som tillhörde antingen ett bolag, en enskild person som inte bodde på fastigheten eller annan enskild person eller fideikommiss där arrendet avsåg gård eller torp under en huvudgård (SOU 1923: 40). Inför behandling av ärendet hade riksdagsutskottet tillstyrkt, men riksdagsmajoriteten röstade emot förslaget. I debatten menade motståndarna bland annat att de flesta arrendatorerna ändå inte skulle ha något intresse att friköpa på grund av att priset skulle komma att vara för högt. En liknande ståndpunkt mynnade arrendelagsutredningen 1936 ut i. Visserligen framhölls att det självägda jordbruket är en ur samhällets synpunkt mer värdefull besittningsform än arrendet, men samtidigt varnades för de skuldsättningar som friköp kunde ge upphov till.

Det närmaste Sverige kommit en jordreform var dock 1989. Då beslutade riksdagen med stor majoritet att friköpsrätt för historiska arrenden bör införas. Ett lagförslag arbetades fram (SOU 1991: 85). Genomförandet av beslutet förhalades dock och i en lagrådsremiss om skydd för nyinvesteringar vid arrende avvisade den borgerliga regeringen lagförslaget om rätt till friköp med hänvisning bl.a. till osäkerhet om det var förenligt med Europarådets konventioner om privat äganderätt. Men i riksdagsvalet 1994 stärkte de partier som var för friköpsrätt sin ställning. Den tillträdande jordbruksministern Margareta Winberg deklarerade att nu skulle lagen antas. Justitieminister Laila Freivalds valde dock att stödja den tidigare regeringens ståndpunkt och lyckades med mycket knapp majoritet förmå den socialdemokratiska riksdagsgruppen att ändra ståndpunkt. Freivalds argument var att Sverige riskerade att bli draget inför Europadomstolen om lagförslaget antogs (Persson 2003). Därmed föll slutligen

det historiska beslut som riksdagen fattat 1989.

Avsaknaden av ingrepp i godsens ägostruktur har också satt avtryck i form av en hög andel stordriftsenheter i jämförelse med andra europeiska länder. Sverige var vid ingången till 2000-talet det EU-land efter Storbritannien som hade störst andel storjordbruk på god jordbruksmark. Bland de då 15 EU-länderna hade i genomsnitt 3,7 procent av lantbruken på god jordbruksmark över 100 hektar, länder som Danmark, Frankrike och Belgien hade 10–12 procent storjordbruk, medan andelen i Sverige var 14 procent och i England över 16.⁴ Påfallande i det svenska fallet är att nästan alla de största jordbruken är direkta efterföljare till historiska storgods. I genomsnitt 929 hektar understödsberättigad åkermark låg under de 40 svenska jordbruk som fick mest arealstöd från EU 2004; 28 av dem låg i Skåne och alla utom ett av dessa hade antingen en obruten kontinuitet från eller rötter i forna tiders frälsegods.⁵

Jordreformer i Europa

Jordreformer kan principiellt innehålla två beståndsdelar. Den ena innebär styckning och fördelning av stora godsdomäner till lantarbetare eller till människor med små jordinnehav, den andra att befintliga arrendatorer ges äganderätt eller rätt till friköp till den mark de redan brukar. De flesta jordreformer som genomförts har innehållit bägge dessa element. Omfördelningen av jord har skett antingen till marknadsmässiga priser, eller med ingen eller reducerad kompensation till tidigare ägare. En jordreform måste också per definition innebära lagstiftning med element av tvång. De tidigare ägarna måste tvingas att sälja eller avstå delar av sitt jordinnehav.

En rad argument för åsikten att jorden bör tillhöra dem som brukar den har genom åren framförts, nästan alltid med ett socialt innehåll och med vädjanden till ett rättviseperspektiv. Ofta har även historiska omständigheter åberopats, ibland med hänvisningar till nationens karaktär, dess ekonomiska utveckling och framtida väl och ve. Liknande argument har också varit centrala i Sverige de gånger en friköpslag debatterats. Mot dessa ståndpunkter har argument givits som framförallt tagit fasta på den privata äganderättens oinskränkbarhet; att ingen mot sin vilja ska tvingas sälja eller avstå egendom. Som vi såg i den svenska debatten

---

⁴ Beräknat ur *Farm structure. 1999/2000 survey*, nationella tabeller, s. 108–231. Vad som här betecknats som god jordbruksmark är enligt EU:s arealstödsterminologi *Not less favoured area*, till skillnad från *Less favoured area*.

på 1920- och 30-talen har motståndare till jordreformer även utsått tvivel om arrendatorernas vilja eller förmåga att betala för friköp.

Omfördelningar av jord till brukarna påbörjades i ett fåtal länder redan under 1700-talets slut och under 1800-talet, men under 1910- och 1920-talen genomfördes jordreformer i nästan alla europeiska länder där det förekom storgods i någon mening. Reformerna skiljde sig åt vad gäller utformning och omfattning men motiven var likartade: Storgodsen och den ojämna ägofördelningen av jord uppfattades inte bara som ett socialt problem utan också som ett nationellt problem, som en hämsko för jordbrukets och hela landets ekonomiska utveckling.⁶

I delar av västra Europa hade storgodsdrift och livegenskap antingen aldrig funnits eller försvunnit redan under medeltiden och därmed fanns ingen egentlig ”jordfråga” att behandla. Det gäller till exempel Nederländerna, Belgien, Schweiz och stora delar av västra Tyskland.

I Frankrike innebar de jordreformer som genomfördes under franska revolutionens sista fas, Direktoratet 1795–1799, ett definitivt slut på storgodsen. De medelstora och mindre bönderna har sedan dess dominerat den franska landsbygden och jordbrukspolitiken. I Italien och Spanien hade utvecklingen av äganderätterna i de norra landsändarna till viss del liknat utvecklingen i Västeuropa, medan latifundier levde kvar i söder. Här genomfördes jordreformer under 1940- och 1950-talet som innebar att flera av godsen styckades och såldes till småbönder. På Irland infördes mellan 1885 och 1903 den lagstiftning som till slut gav arrendatorer en i det närmaste obetingad rätt att friköpa de gårdar de brukade. Mellan 1903 och 1914 köpte 75 procent av arrendatorerna sin mark. Under mellankrigstiden följde Irländska fristaten upp med lagstiftning 1923 och 1928 som innebar styckning och försäljning av själva godsdomänerna. Denna process avslutades 1982.

I östra Europa var storgodsen, precis som i de svenska godsbygderna, en realitet in i 1900-talet. Dock var besittningsskyddet traditionellt ofta starkare på flera håll i Östeuropa; godsägaren kunde till exempel inte utan vidare avhysa bönderna för att göra sitt gods ”nyttigt”. Böndernas pris för detta var på många håll flyttningsförbud – livegenskap – som infördes i stora delar av Östeuropa under 1500- och 1600-talen och normalt avskaffades under

---

⁵ Bearbetning av statistik från Jordbruksverket. Se även Olsson 2008, s. 74–79.

⁶ Den följande översikten av Europas jordreformer bygger, när inte annat anges, på Dovring 1965, s. 234-277, Lindahl 1985; Vaskela 1996 och Brassley 2007.

1800-talets första del.⁷

Stora och genomgripande jordreformer verkställdes i de östeuropeiska länderna under mellankrigstiden. I det nybildade dåvarande Tjeckoslovakien innebar jordreformen 1919 att all åkerjord utöver 150 hektar per godsägare exproprierades av staten. Under perioden 1919–1937 drogs cirka 42 procent av godsägarjorden in för att sedan säljas till bönder. I Polen minskade under samma period godsägarjorden med 37 procent samtidigt som antalet bondgårdar ökade med 23 procent. Även där sattes ett tak vid 150 hektar åker med undantag upp till dubbla storleken för godsägare i delar av landet. Jordreformen i Ungern 1920 var mindre dramatisk men innehöll ändå element som kunde tvinga fram avstyckningar. Försäljning skulle ske till marknadsmässigt pris efter förhandling mellan jordägare och arrendator. Kunde man inte komma överens skulle köpet fastslås i domstol. Under åren 1921–1938 beviljades 54 procent av ansökningarna och 27 procent av Ungerns bönder fick på detta vis ny eller mer mark. De rumänska jordreformerna 1918–1919 innebar att, med få undantag, all privatägd mark överstigande 100 hektar exproprierades för att fördelas mellan bönderna. Cirka 30 procent av Rumäniens totala åkermark bytte ägare på detta vis. På samma sätt genomfördes radikala jordreformer i Bulgarien 1920–1921 och i stora delar av forna Jugoslavien 1918, 1919 och 1922. Långt tidigare hade de turkiska storgodsen styckats och delats mellan bönderna i t.ex. Serbien och Montenegro (1830), men även i Grekland (1835) och Bulgarien (1878).

Även i Tyskland genomfördes en jordreform 1919. Flera stora jordegendomar i östra Tyskland drogs in till staten för att senare säljas till bönder. I en folkomröstning 1926 röstade en majoritet för att inte återlämna någon jord till adeln, men ge dem ekonomisk kompensation för indragningarna. Det som fanns kvar av storgodsen i östra Tyskland liksom i övriga delar av Östeuropa konfiskerades och delades ut till bönder åren omedelbart efter andra världskriget.

I norra Europa skedde likaledes jordreformer i alla länder som hade godssystem, utom i Sverige. I Estland, Lettland och Litauen ägde dessa rum 1919–1922. I Estland exproprierades 96,6 procent av de stora godsens jord, men också byggnader, utrustning och boskap. Maximalt 50 hektar fick varje tidigare storgodsägare behålla, resten omfördelades till

---

⁷ I de flesta länder runt 1810, senast i Ryssland 1861.

bönderna. Senare utgick viss ekonomisk kompensation till tidigare godsägare och många av dem fick tillbaka sina hus, men inte jorden. Utveckling var liknande i Lettland och Litauen, i det senare fallet sattes taket vid 80 hektar.

Finland har genomfört jordreformer i flera steg under 1900-talet. Torparlagen 1918 gav friköpsrätt för arrenderade gårdar och torp. Tillsammans med 1922 års lag om anskaffande av jord för kolonisationsändamål medförde den en fyrdubbling av antalet självägda gårdar under mellankrigstiden. Gods som översteg 200 hektar drogs in till staten. Under efterkrigstiden kom en ny våg av statliga markinlösningar för att ge gårdar till bönder och torpare från områden som Finland fått lämna till Sovjetunionen vid krigsslutet.

I Danmark inleddes reformarbetet under 1700-talets sista årtionden. Dagsverkssystemet reglerades och avskaffades successivt. Bönderna kunde inte avhysas och arrendena kunde inte höjas. Dessutom sattes som villkor för domänjordens fortsatta skattebefrielse att godsägarna sålde av sitt *fæstegods*. Allt detta gjorde att godsägarna i praktiken inte hade något annat val än att avyttra bondgårdarna till deras brukare. Under perioden 1770–1870 ökade andelen självägare bland Danmark bönder från 5 till nästan 90 procent. Det sista dramatiska steget i det danska godssystemets avveckling togs 1919 vid den så kallade *lensafløsningen*. Då avskaffades alla egendomar av fideikommissnatur: *Grevskap, baronier* och *stamhuse*. Ägaren skulle dessutom betala in mellan 20–25 procent av egendomens värde till staten, som därtill fick rätt att tvångsinlösa en tredjedel av jorden (Porskrog Rasmussen, m.fl. 1987, s. 39).

Varför inte i Sverige?

Som vi sett har situationen i Sverige varit likartad med flera europeiska länder i vilka jordreformer genomförts. En likartad kamp fördes, problemet definierades i offentliga utredningar och betänkanden, lagförslag formulerades och processades i lagstiftande församlingar. Man frågar sig: Varför har ingen jordreform genomförts i Sverige?

Svaret måste antagligen sökas i en paradox: På grund av förekomsten av en stark svensk självägande bondeklass upplevdes aldrig storgodsen som ett stort och avgörande problem. Godsens uppdelning blev aldrig en riktigt tung politisk fråga. Den svenska ståndsriksdagen hade sedan medeltiden en unik och obruten representation av det fjärdeståndet, bönderna. De representerade skatte- och kronobönderna, medan adelns bönder ansågs representeras av –

adeln. Bondeståndets politiska program under 1700- och 1800-talen handlade framförallt om att hålla skatter och kostnader för indelningsverket nere. Vid de få tillfällen dagsverken behandlades avsågs de ganska fåtaliga skatte- och kronobönder vars skatt bestod i reglerad arbetsplikt till kungsgårdar och officersboställen, ett system som definitivt avskaffades 1883. Frälseböndernas ofta mångdubbelt större dagsverksplikt hade då ännu inte kommit på dagordningen. Lagstiftning som reglerade arrendereformer eller besittningsskydd skulle låta vänta på sig.

Därigenom låg vägen öppen för en sen våg av förstärkt storgodsdrift i Sverige under 1800-talet, något som var otänkbart i t.ex. Danmark och de flesta andra europeiska länder. I processen försvann också stora delar av den sociala basen för en framtida jordreform, när frälseböndernas gårdar drogs in under godsdomänerna i Mälardalslänen och i Skåne. Därtill skedde en fortlöpande minskning av antalet frälsebönder även på annat sätt, genom frivilliga försäljningar. Kvar blev en mindre grupp brukare av så kallade historiska feodala arrenden, framförallt i Skåne, på jord av fideikommissnatur men även runt andra storgods.

Efter ståndsriksdagens avskaffande och fram till 1910-talet var i praktiken lantbrukarna i majoritet i andra kammaren, men majoriteten av de svenska riksdagsbönderna var genuint ointresserade att lyfta frälseböndernas sak. Deras intressegemenskap var snarare med godsägarna, som de ofta agerade samfällt med i t.ex. tull- och försvarsfrågor. I samband med den ovan beskrivna Tullbergiska rörelsen ingav Ola Jönsson i Kungshult 1869 en motion med förslag att tillsätta en kommitté för att undersöka om kronan kunde kräva återvinningsrätt till avhänd fast egendom i Skåne. Men redan böndernas eget parti, lantmannapartiet, avvisade motionen under ledning av sin ordförande den skånske storgodsägaren Arvid Posse (Persson 1982, s. 11–12).

Därigenom nådde de föreställningar om ett småbrukarsverige som blomstrade vid förra sekelskiftet aldrig fram till politikens huvudfåra. Inget politiskt parti gjorde något allvarligt försök att förverkliga dessa idéer i stor skala (Lindahl 1985, s. 33). Rörelsen stannade i praktiken upp vid egnahemsföreningarna. Småbrukarnas radikalism fick aldrig något starkt eller självständigt politiskt uttryck, varken i form av ett eget politiskt parti som i Danmark eller, som i flera andra länder, genom arbetarrörelsen. När det socialdemokratiska partiet gjorde upp med bondeförbundet om jordbrukspolitiken på 1930-talet försvann definitivt förutsättningarna för det senare.

De svenska jordbrukarnas intresseorganisation LRF och dess föregångare har på samma sätt haft en minst sagt ambivalent inställning till arrendatorernas sak. Ofta har organisationen aktivt motverkat införande av en friköpslag. De historiska frälsbönderna har genom åren haft få offentliga förespråkare.

Källor och litteratur

Offentligt tryck och primärkällor

- Farm structure. 1999/2000 survey*, Detailed Tables, Theme 5: Agriculture and fisheries, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities 2003.
- Jordbruksverket, arealstödsuppgifter 2004.
- SFS 1723: 1016 1, Ridderskapets och adelns privilegier.
- SFS 1963: 583, Lag om avveckling av fideikommiss.
- SOU 1922: 48, Jordkommissionens betänkanden.
- SOU 1922: 48, Jordkommissionens betänkanden. D.5, Sandberg, Fredrik: Resultatet av vissa av jordkommissionen företagna enquêtes i jordfrågan, 1922.
- SOU 1923: 40, Jordkommissionens betänkanden. D. 6, Om sociala arrendebestämmelser: avlösning av arrendejordbruk, förekommande av vanhävd, upphävande av fideikommiss i fast egendom, anskaffande av tomtmark till bostäder m. m.
- SOU 1991: 85, Historiska arrenden: förslag till friköpslag. Delbetänkande av 1990 års arrendekommitté.

Litteratur

- Almquist, Jan Eric, *Om ärftlig besittningsrätt till jord före det sjuttonde århundradets slut*. Uppsala 1928.
- Bergström, Per Richard, *Om stadgad åborätt: kameralhistorisk utredning*. Del 1. Stockholm 1920.
- Blum, Jerome, *The End of the Old Order in Rural Europe*, Princeton: Princeton University Press 1978.
- Brassley, Paul, *Land reform and reallocation in interwar Europe*, bidrag till workshop COST A 35 (PROGRESSORE) Social Embeddedness of Property Rights to Land in Europe, Lissabon, 1–3 juni 2007.
- Dovring, Folke, *Land and labor in Europe in the twentieth century*. Haag: Martinus Nijhoff 1965.
- Ekeberg, Birger, *Om frälseränta: en rättshistorisk utredning*. Stockholm 1911.

- Ladewig Petersen, Erling, Adelig godsdrift 1560–1620. I *Riget, Magten og Æren*, Per Ingeman & Jens Villiam Jensen (red.), Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2001, s. 426–450.
- Lindahl, Göran, Storgodsens öde. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, nr 9 1985, s. 33–109.
- Lundh, Christer, Mats Olsson, Tenancy Contracts in Scania from the Middle Ages to the Nineteenth Century. I *Emergence and early development of lease holding in the European countryside during the Middle Ages*, Bas Van Bavel & Phillip Schofield (red.), Corn Publication Series, vol 10, Turnhout: Brepols 2008, s. 113–137.
- Nordisk familjebok* 1923.
- Olofsson, Magnus, *Tullbergska rörelsen. Striden om den skånska frälsejorden 1867–1869*. Lund: Sekel Bokförlag, 2008.
- Olsson, Mats, *Storgodsdrift. Godsekonomi och arbetsorganisation i Skåne från dansk tid till mitten av 1800-talet*. Lund/Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 2002.
- Olsson, Mats, *Skatta dig lycklig. Jordränta och jordbruk i Skåne 1660–1900*. Hedemora: Gidlunds förlag 2005.
- Olsson, Mats, Storbordbruk, statare och andra. I *Statarliv – i myt och verklighet*, Christer Lundh & Mats Olsson (red.), Hedemora: Gidlunds förlag 2008, s. 41–86.
- Persson, Rune, Yttrande över SOU 1981:80, Arrenderätt 2. I *Frälsebönder, åbor, arrendatorer. Yttrande från Willands arrendatorförening över Arrenderätt 2 (SOU 1981:80) avseende förköps- och friköpsrätt (avsnitt 7) samt om överlåtelse av arrenderätt (avsnitt 8)*. Ett särtryck med förord av Rune Persson, Ynde 1982.
- Persson, Rune, Förord. I *Remissvar 2003 om friköpsrätt för frälsebönder, åbor, arrendatorer. Yttrande från Willands arrendatorförening i Skåne över Historiska arrenden – en kartläggning, DS 2003:11*. Ett särtryck med förord av Rune Persson, Ynde 2003.
- Porskrog Rasmussen, Carsten, m.fl (red.), *Det danska godssystem – udvikling og afvikling 1500–1900*, Århus: Forlaget Historia 1987.
- Sejerstråle, Nils, *Svenska fideikommiss*, Stockholm: AWE/Geber 1981.
- Smedberg, Staffan, *Frälsebonderörelser i Halland och Skåne 1772–76*. Uppsala 1972.
- Vaskela, Gediminas, The Land Reform of 1919–1940. Lithuania and the Countries of East and Central Europe. *Lithuanian Historical Studies*, 1996, s. 116–132.
- Winberg, Christer, *Grenverket. Studier rörande jord, släktskapsystem och ståndsprivilegier*. Rättshistoriskt bibliotek, trettioåttonde bandet. Stockholm: A.-B. Nordiska Bokhandeln 1985.